

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ НАУКИ

УДК 340.12(075.8)

П. Рабінович, академік НАПрН України,
професор Львівського національного
університету імені Івана Франка

Права людини і громадянина: можливості вдосконалення конституційних гарантій

Актуальність ефективізації гарантій. Необхідність оновлення Конституції України нині, нарешті, почали визнавати більшість вітчизняних державних, політичних і громадських діячів, юристів та політологів, а також зарубіжні експерти та інституції. Щоправда, це визнання декотрі з них певний час не поширювали на конституційне регулювання прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, стверджуючи, зокрема, що оскільки воно загалом відповідає міжнародним стандартам, то й змін наче би не потребує.

Проте погодитись з останнім твердженням навряд чи можливо.

По-перше, тому, що лише термінологічний збіг конституційних формулювань із цієї проблематики, з одного боку, з міжнародно-правовими текстами, з другого — ще не доводить їх інтерпретаційно-змістовної однозначності. Як відомо, словесна оболонка («буква») і смисл («дух») тексту нерідко не збігаються і, використовуючи певні герменевтичні закономірності та механізми, одне і те саме вираження можна витлумачувати досить різноманітно, зокрема еволюційно, динамічно. Не становить винятку в цьому аспекті й текст нашої Конституції.

По-друге, тому, що стан дотримання в Україні основоположних прав людини та конституційних прав громадянина (особливо ж прав економічних і соціальних) за висновками правозахисних організацій — і державних, і громадських — не є задовільним. З огляду на це, виявляючи можливості й шляхи поліпшення такого стану, навряд чи можна заперечувати, що одним із них може бути й удосконалення саме конституційних засобів забезпечення таких прав.

Варто пригадати і те, що проблеми вдосконалення змісту саме розділу II Конституції ставали предметом прискіпливого аналізу в щорічних і спеціальних Доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також фахівців Харківської правозахисної групи.

Попередні пропозиції Львівської лабораторії прав людини і громадянина. До науково-експертного сприяння розв'язанню останнього завдання ще декілька років тому ініціативно долучилася Львівська лабораторія прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України (далі — Лабораторія). Вона ще у 2008 р. розробила й опублікувала загальні та конкретні пропозиції до концепції оновлення Конституції України, які було надіслано до створеної тоді згідно з Указом Президента України від 27 грудня 2007 р. Національної конституційної ради. До тих пропозицій (котрі й нині, гадаю, можуть бути предметом розгляду) належали такі:

1) привести Конституцію до більшої відповідності міжнародним «праволюдним» стандартам (які мають бути відтворені в її тексті), зокрема, через:

а) доповнення конституційного тексту правами, зафіксованими у новітніх міжнародних конвенційних актах ООН і Ради Європи (передусім актах, ратифікованих Україною);

б) відображення на конституційному рівні положення про пріоритетну юридичну силу таких міжнародних договорів у системі джерел права України;

в) указівки на необхідність урахування в нашій правовій системі практики міжнародних юрисдикційних органів із застосування міжнародно-конвенційних актів із прав людини;

2) конкретизувати зміст принципу верховенства права та його співвідношення з принципом законності (який теж має бути чітко прописаний в Основному Законі);

3) у відповідних статтях Конституції не обмежуватися зазначенням тільки-но назв прав людини та громадянина, а в усіх випадках неодмінно «розшифровувати» також і основні складові, елементи змісту таких прав (там, де цього ще немає, наприклад у її ст. 48);

4) при закріпленні всіх прав (особливо економічних, соціальних, культурних) подавати вказівку й на відповідні позитивні обов'язки держави щодо їх забезпечення;

5) виклад підстав обмеження тих чи інших прав людини і громадянина скоректувати у такий спосіб, аби вони не були ширшими, ніж ті, що зазначені у ратифікованих Україною міжнародних договорах;

б) у певних статтях Конституції уточнити назви видів носіїв прав — «бенефіціаріїв» (з огляду на соціально-антропну природу відповідних суб'єктів), вживши адекватно терміно-поняття: або «людина», або «особа», або «громадянин», або «об'єднання».

Відповідно до зазначених напрямів Лабораторія (із залученням деяких фахівців юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка та Львівського державного університету внутрішніх справ) розробила тоді низку конкретних пропозицій — насамперед до розділу II Основного Закону, спрямованих на ефективізацію конституційного регулювання відносин, що безпосередньо пов'язані з державно-юридичним: а) визнанням (закріпленням), б) сприянням реалізації, в) забезпеченням охорони й г) захистом основоположних («природних») і конституційних прав та свобод людей, а також їхніх об'єднань¹.

Утім Національній конституційній раді виконати поставлене перед нею завдання так і не вдалося...

Пропозиції Лабораторії Конституційній Асамблеї. Події, що відбулися в Україні наступними роками, засвідчили, що проблема вдосконалення Основного Закону (включаючи також його праволодинні положення) не втратила актуальності. Підтвердженням цього стали, зокрема, укази Президента України «Про підтримку ініціативи щодо створення Конституційної Асамблеї» від 21 лютого 2011 р. та «Про Конституційну Асамблею» від 17 травня 2012 р.

З огляду на все це Лабораторія, урахувавши певні соціальні зміни в українському суспільстві та опрацювавши відповідні новітні праці вітчизняних фахівців-конституціоналістів і правозахисників², поміт-

¹ Див.: Права людини і громадянина: можливості удосконалення конституційних гарантій // Пр. Львів. лаб. прав людини і громадянина НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування Акад. прав. наук України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Сер. I, Дослідження та реферати. – Львів, 2008. – Вип. 18. – 70 с.

² Див., наприклад: Конституційний процес в Україні (2005–2008). – Х., 2009. – С. 114–316; Речицький В. Права людини. Модель для нової Конституції України / В. Речицький. – Х., 2009. – 170 с.; Мироненко О. М. Конституційний Суд України: історія і сучасність, доктрина і практика / О. М. Мироненко. – К., 2011. – С. 903–910; Головін А. С. Захист прав і свобод людини і громадянина при здійсненні правосуддя в рішеннях Конституційного Суду України / А. С. Головін. – К., 2011. – 307 с.; Селіванов А. О. Конституційні проблеми в сучасній теорії права. Доктрина стабільності та охорони Конституції України в контексті її модернізації та ефективного конституційного правосуддя / А. О. Селіванов. – К., 2012. – 152 с.

но оновила свої попередні конституційно-«праволюдінні» рекомендації¹. Останні нині опубліковані у черговому випуску її «Праць», який призначено перш за все для використання у роботі Конституційної Асамблеї². Її основний текст розподілено на три змістовні колонки: у першій відтворено чинне формулювання певної статті Конституції; у другій — подано запропоноване авторами оновлене її формулювання; а у третій — наведено мотивоване обґрунтування пропонованої зміни.

Розроблення означених пропозицій здійснювалось Лабораторією за такими напрямками:

- фундаменталізація філософсько-правової обґрунтованості конституційних гарантій прав і свобод людини та громадянина;
- підвищення рівня універсалізованості закріплених у Конституції основоположних прав і свобод людини;
- збагачення змісту й розширення обсягу конституційних прав людини і громадянина;
- допустима для Конституції конкретизація змісту прав, свобод й обов'язків людини та громадянина;
- уточнення найменувань видів носіїв прав і обов'язків;
- ефективізація конституційно-юридичної гарантованості прав і свобод людини та громадянина.

Розглянемо докладніше пропозиції, сформульовані Лабораторією за кожним із названих напрямів.

Посилення філософсько-правової обґрунтованості конституційних гарантій. Йдеться про більш чітке, виразніше формулювання вихідних світоглядно-методологічних засад конституційного закріплення й захисту в Україні прав і свобод людини та громадянина.

Відповідно до цього, по-перше, у тих статтях Конституції України, де вжито термінологічний вираз «права людини», пропонується уточнити, що йдеться саме про права *основоположні* (ч. 2 ст. 8, ст. 21, п. 1

¹ Ця робота була виконана групою львівських фахівців у складі: канд. юрид. наук С. О. Верланов, В. В. Гончаров, канд. юрид. наук Д. А. Гудима, канд. юрид. наук С. П. Добрянський, канд. юрид. наук Т. І. Дудаш, П. О. Кирись, О. М. Луців, д-р юрид. наук В. О. Навроцький, канд. юрид. наук О. З. Панкевич, канд. юрид. наук Т. Т. Полянський, д-р юрид. наук П. М. Рабінович, д-р юрид. наук С. П. Рабінович, канд. юрид. наук І. Я. Сенюта, канд. юрид. наук Л. В. Ярмол.

² Див.: Конституційно-правовий статус людини: можливості удосконалення в Україні // Пр. Львів. лаб. прав людини і громадянина НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування Нац. акад. прав. наук України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Сер. І, Дослідження та реферати. – Львів, 2012. – Вип. 24. – С. 84–178.

ч. 1 ст. 92). У доктрині такі права, як відомо, нерідко ще називають «природними». Але ж останній термін може розумітися не тільки як права «соціально-природні», тобто такі, які об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку суспільства, але й як такі, що зумовлюються начеби суто біологічною природою людини. Проте таке розуміння «природності» прав людини, яке ще іноді можна зустріти навіть у вітчизняній літературі¹, видається помилковим, і не в останню чергу тому, що можливі його негативні соціальні наслідки історія людства продемонструвала надто переконливо... (Показово, між іншим, що у жодному міжнародно-правовому акті прикметник «природні» («природжені») щодо прав людини не вживається.)

По-друге, видається підставним більш рельєфно відобразити значущість, власне, гідності людини як основи, фундаменту всієї системи її основоположних прав і свобод, приєднавши це положення до ч. 1 ст. 21.

І по-третє, пропонується включити до ст. 21 принципово важливе положення про єдність усіх груп й усіх «поколінь» основоположних і конституційних прав та свобод людини. Цю додаткову (другу) частину означеної статті варто викласти у такій редакції: *«Усі основоположні права і свободи людини є універсальними, взаємопов'язаними, невідчужуваними та непорушними»*. (У цій та в інших статтях Конституції України, текст яких наводиться далі, пропонувані зміни й доповнення подаються курсивом.)

Універсалізація основоположних прав полягає у підвищенні рівня їх всезагальності.

Цей напрям реалізується, по-перше, через уведення до конституційного тексту нових, «додаткових» прав і свобод, які нині у ньому взагалі не згадані (хоча й закріплені у тих міжнародних договорах, що вже ратифіковані Україною). Так, пропонується викласти ч. 1 ст. 51 у такій редакції: *«Кожна людина має право на сім'ю та на повагу до її особистого і сімейного життя»*; а ч. 1 ст. 55 — у такий спосіб: *«Кожен має право на ефективний державний захист його прав і свобод»*. Наведені формулювання повніше й точніше відтворюють положення відповідно ст. 8 і ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція).

¹ Див., наприклад: Серeda О. О. Щодо питання природності природних прав людини: теоретичний аспект / О. О. Серeda // Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення). – Львів, 2008. – С. 284–288.

Частину 2 ст. 43, як видається, належить переформулювати таким чином, аби її редакція збігалась із п. 1 ст. 1 Європейської соціальної хартії (переглянутої) (далі — Хартія), яку було ратифіковано Верховною Радою України у 2006 р. І тоді відповідне конституційне положення матиме такий вираз: *«Держава зобов'язана забезпечувати та підтримувати якомога вищий і стабільніший рівень зайнятості, прагнучи до досягнення повної зайнятості її громадян»*. А частину 1 ст. 47 Конституції пропонується (відповідно до п. 1 ст. 31 Хартії) викласти у такий спосіб: *«Кожна людина має право на житло належного рівня. Держава створює умови, за яких кожна людина матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду»*. Нагадаю у зв'язку з цим, що ані Конвенція, ані Хартія перед їх ратифікацією Верховною Радою України не подавалися до Конституційного Суду України, аби він дав висновок щодо їх відповідності Конституції України. Утім, як засвідчує порівняння Конституції з названими вище міжнародними договорами, повної відповідності у цьому аспекті все ж не було...

По-друге, відповідно до ратифікованої Україною Віденської конвенції про право міжнародних договорів держава має надавати пріоритетного значення у своїй правовій системі не тільки ратифікованим нею міжнародно-правовим актам, а також і практиці їх застосування тими міжнародними органами, юрисдикція яких визнана державою. Тому останнє принципове положення вартує відтворити у додатковій ч. 3 ст. 9 Конституції, виклавши його, скажімо, таким чином: *«Конституційні положення про права, свободи й обов'язки тлумачаться і застосовуються відповідно до чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практики їх офіційного тлумачення й застосування міжнародними органами, юрисдикція яких визнана Україною»*.

З огляду на цю пропонувану конституційну новелу видається доречним навіть включити до Конституції України деякі надто важливі усталені правоположення Європейського суду з прав людини, вироблені ним у процесі тривалого застосування Конвенції. Так, пропонується до ст. 64 Основного Закону додати ще такі три частини: *«Жодне з положень Конституції не може тлумачитися як таке, що надає право здійснювати діяльність, спрямовану на скасування визнаних нею основоположних прав і свобод або ж на їх обмеження у більшому обсязі, ніж це передбачено у Конституції»*.

Будь-які заходи, що обмежують права та свободи, не повинні завдавати шкоди їх сутності та призначенню.

Обмеження прав і свобод можуть бути визнані правомірними лише за умов, якщо вони передбачені законом, мають на меті забезпечення визначених законом суспільних інтересів та є домірними з такою метою».

Такого ж характеру доповнення й уточнення доцільно ввести до ч. 2 ст. 34, ч. 4 ст. 57 та до деяких інших статей Конституції.

Нарешті, реалізуючи розглядуваний напрям удосконалення конституційних «праволюдських» гарантій, варто звернутися і до відповідних актів ООН, ухвалених уже після прийняття Конституції України (наприклад, до Конвенції ООН про права інвалідів від 13 грудня 2006 р., Міжнародної конвенції ООН для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р., Декларації ООН про права корінних народів від 13 вересня 2007 р., Всезагальної декларації про біоетику та права людини, ухваленої ЮНЕСКО 19 жовтня 2005 р.). Вони теж здатні служити важливим джерелом розширення номенклатури чи уточнення формулювань основоположних прав і свобод, які заслуговують на конституційне закріплення та забезпечення.

Розширення змісту й обсягу прав є наступним відносно самостійним напрямом удосконалення розглядуваних гарантій.

Із цією метою пропонується, зокрема, ч. 2 і ч. 3 ст. 27 викласти у такій редакції: «Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. *Жодну людину не можна засудити до смертної кари.*

Ніхто не може зазнавати протиправного ушкодження здоров'я».

А частини 1, 2 і 3 ст. 30 пропонується викласти таким чином: «Кожному гарантується недоторканність житла *та іншого володіння.*

Не допускається проникнення у житло *або інше володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку або інших слідчих дій* інакше як за вмотивованим рішенням суду *та у світлу пору доби.*

У невідкладних випадках, пов'язаних із *рятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням людей*, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, установлений законом, порядок проникнення у житло *чи інше володіння особи, проведення в них огляду й обшуку або інших слідчих дій».*

Частину 2 ст. 50 Основного Закону України вартує сформулювати у такій спосіб: «Кожному гарантується право вільного *й необмеженого* доступу до інформації про стан довкілля, *про якість житла*, предметів побуту і харчових продуктів, а також право на її поширення».

Зміст ч. 1 і ч. 2 ст. 58 пропонується розширити таким чином: «Законои та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, *котра вчинила правопорушення, або іншим чином покращують її правове становище.*

Жоден не може нести відповідальність за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися правопорушенням».

Змістовні зміни аналогічного напрямку запропоновані й до статей 15 і 23, до ч. 1 ст. 34, ч. 6 ст. 55, ч. 1 ст. 60, ч. 1, ч. 2 і ч. 3 ст. 62 Конституції України.

Окремо слід звернути увагу на нашу пропозицію включити до Основного Закону вказівку на загальнодозволенний підхід до державно-юридичного регулювання поведінки людей. А саме, ч. 2 ст. 19 викласти у такій редакції: *«Дії чи бездіяльність людини, не заборонені законами, іншими нормативно-правовими актами, є правомірними. Нікого не можна змусити робити те, що не передбачено цими актами».*

Пропозиції такого характеру, гадаю, не потребують спеціальних обґрунтувань: адже їхня гуманістична праволюдина спрямованість видається очевидною.

Конкретизація прав. Мається на увазі зниження рівня абстрактності, декларативності у конституційних формулюваннях змісту й обсягу деяких прав людини та громадянина.

Наприклад, ч. 1 ст. 8 доцільно подати у такій редакції: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права, органи державної влади та *органи місцевого самоврядування забезпечують ефективну реалізацію, охорону та захист прав і свобод*». А частину 1 ст. 35 вартує викласти у такій спосіб: *«Кожна людина має право на свободу віросповідання. Це право включає свободи приймати, змінювати, сповідувати релігійні переконання за своїм вибором або не сповідувати жодних, безперешкодно вести релігійну діяльність та здобувати релігійну освіту».* Зміни аналогічного напрямку пропонується внести і до ч. 1 ст. 47 та ч. 3 ст. 49 Конституції.

Утілення таких пропозицій сприятиме створенню поліпшених, більш реальних можливостей для здійснення й захисту відповідних прав і свобод.

Оптимізація правообмежень. Йдеться про скорочення й уточнення підстав можливих обмежень у здійсненні прав і свобод.

Зокрема, видається необхідним, по-перше, перелік цих підстав привести у більшу відповідність із їх міжнародно-правовими стандартами. А по-друге, сформулювати ці підстави дещо конкретніше, точніше, аніж це вписано у нинішньому тексті Основного Закону. Скажімо, ч. 4 ст. 22 пропонується викласти так: *«Принципи та підстави обмежування прав і свобод мають відповідати міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»*; а ч. 4 ст. 64 викласти у такій редакції: *«Обмеження прав і свобод можуть бути визнані правомірними лише за умов, якщо вони передбачені законом, мають на меті забезпечення визначених законом суспільних інтересів та є домірними з такою метою»*. (До речі, останнє формулювання змістовно відтворює одне з усталених правоположень Європейського суду з прав людини.)

У такому ж напрямі варто уточнити виклад ч. 2 ст. 24, ч. 2 ст. 32, ч. 2 ст. 35, ч. 3 ст. 37, ч. 6 ст. 40, ч. 2 ст. 54 Конституції України.

У цьому ж аспекті слід відзначити нашу пропозицію про включення до Основного Закону посилання на таку неодмінну, соціально-природну підставу обмеження реалізації прав і свобод, як необхідність досягнення збалансованості правореалізації з правами й правомірними інтересами інших суб'єктів й усього суспільства. Наприклад, редакцію ч. 1 ст. 22 запроєктовано у такий спосіб: *«Права та свободи людини й інших осіб мають бути справедливо збалансовані з інтересами суспільства»*.

Загалом же зауважу, що розглядуваний напрям конституційної модернізації є, можливо, найбільш значущим саме у практичному аспекті (передусім для законодавчих та інших нормотворчих органів, а також для органу конституційної юрисдикції). Адже, як мені вже неодноразово доводилося обґрунтовувати, у *новітній історії боротьба за права людини* (які нині номінально визнаються всіма й повсюдно) *є переважно боротьбою саме за межі їх практичного здійснення*.

Уточнення змісту обов'язків. Видається, що є можливість оптимізувати формулювання деяких конституційних обов'язків людини і громадянина.

По-перше, ч. 3 ст. 34 Конституції пропонується викласти у такий спосіб: *«Нікого не можна звільнити від своїх обов'язків перед державою або дозволити відмовитися від виконання закону за мотивами його переконань, за винятком випадків, встановлених законом»*. Утім, узагалі кажучи, наведене положення доцільно виокремити у самостій-

ну статтю та розмістити її в тій частині розділу II Конституції, яку присвячено саме обов'язкам людини і громадянина.

По-друге, пропонується до ст. 65 додати ще одну частину, виписавши її таким чином: *«Кожен зобов'язаний шанувати державні символи України»*.

По-третє, щодо обов'язку громадянина декларувати свої доходи (ч. 2 ст. 67) нині є підстави обмежити коло його суб'єктів лише посадовими та службовими особами органів державної влади й органів місцевого самоврядування, а також членами їх сімей та їхніми близькими родичами.

Носії прав і обов'язків. Йдеться про уточнення, конкретизацію кола суб'єктів прав, свобод та обов'язків, передбачених Конституцією України.

Цей напрям видається одним із важливіших. Річ у тім, що у нинішньому конституційному тексті не всі назви, термінологічні позначення цих суб'єктів (точніше — їх видів) відповідають в одних випадках їх справжньому, так би мовити, антропному статусу (їхній антропній природі), а в інших — принципам суб'єктної (особової) чинності законодавства. Задля усунення цих недоліків саме і пропонується відповідним чином перейменувати певні терміно-поняття.

Задля цього в основу ініційованих уточнень було покладено науково обгрунтовані значення, смисли деяких із тих понять, котрі відображають якісно специфічні різновиди (групи) суб'єктів суспільного життя. З огляду на це терміни, що використовуються для позначення таких понять, мають вживатися, на нашу думку, відповідно у такому сенсі:

– *кожен* — будь-який суб'єкт права: фізична особа, юридична особа, об'єднання, яке не має статусу юридичної особи (громадська організація без такого статусу, територіальна громада, трудовий колектив тощо);

– *жоден* — жодний суб'єкт права: фізична особа, юридична особа, об'єднання, яке не має статусу юридичної особи (громадська організація без такого статусу, територіальна громада, трудовий колектив тощо);

– *ніхто* — жодна фізична особа.

Ураховуючи викладене, пропонується включити до ст. 21 Основного Закону ще одну частину такого змісту: *«Юридичні особи й об'єднання мають усі закріплені цією Конституцією права, свободи,*

обов'язки та їх гарантії, крім тих, котрі за своєю природою можуть належати лише людині». (Утім, можливо, це нове положення доречно подати окремою статтею.)

У разі прийняття наведених уточнень коло носіїв прав, свобод і обов'язків у багатьох випадках стане ширшим порівняно з тим, яке визначено у нинішньому тексті (зокрема, у ч. 1 і ч. 3 ст. 24, ч. 1 ст. 36, ч. 1 ст. 39, ч. 3 ст. 40, ч. 3 ст. 41, ч. 1 ст. 46, ч. 5 ст. 53, ч. 1 і ч. 2 ст. 54, ч. 1 ст. 55), де замість терміна «громадянин» («громадяни») вживатиметься слово «людина» («люди»). Водночас у деяких інших випадках таке коло, навпаки, дещо звужиться (скажімо, у ч. 1 ст. 32, ч. 1 ст. 33, ч. 1 ст. 35, ч. 1 і ч. 5 ст. 43, ч. 1 ст. 47, ч. 1 ст. 48, ч. 1 ст. 49, ч. 2 ст. 67 Конституції України, де, наприклад, замість слова «кожен» використовуватиметься термін «людина» або ж «громадянин»).

Посилення гарантованості прав. Мається на увазі — «last but not least»! — розширення конституційних гарантій прав і свобод та підвищення ефективності таких гарантій. Це завдання може розв'язуватись такими засобами.

По-перше, слід подати вказівки на гарантії й у тих «праволюдних» статтях Конституції, де про них поки що взагалі не згадується. Йдеться, скажімо, про вказівку на *позитивні обов'язки держави* стосовно забезпечення здійснення нею тих чи інших прав. Так, ст. 48, де закріплено право людини на гідний життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, доречно доповнити частиною другою такого змісту: *«Це право забезпечується встановленням мінімального розміру пенсії, інших видів соціальних виплат і допомоги, а також заробітної плати, не нижчого, ніж прожитковий мінімум, визначений законом».*

Указівку на обов'язок держави вжити заходів, необхідних для реалізації відповідного права, пропонується включити також до статей 27, 40, 49, 50, 56, 57 Конституції України.

Правогарантуюче значення пропонованих доповнень убачається у тому, що вони у відповідних випадках дають підстави оскаржувати, у тому числі в судовому порядку, саме бездіяльність державних органів.

По-друге, видається необхідним розширити коло суб'єктів, конституційно зобов'язаних забезпечувати права і свободи. Наприклад, ч. 3 ст. 8 пропонується викласти у такій редакції: *«Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування для захисту прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України гарантується».*

Аналогічні зміни пропонується внести до ч. 5 ст. 22, ч. 1 ст. 24, ч. 4 ст. 27, ч. 1 ст. 49, ч. 2 ст. 59.

По-третє, видається виправданим конкретніше сформулювати положення про гарантії прав і свобод. Так, ч. 2 ст. 29 пропонується викласти таким чином: «Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки з підстав та в порядку, встановлених законом». Подібні корективи доцільно внести і до ч. 3 та ч. 6 означеної статті.

До цього ж слід додати і пропозиції стосовно поширення дії передбачених у Конституції України юридичних гарантій прав і свобод на ширше коло суспільних відносин (частини 1, 2 і 3 ст. 62) або ж на ширше коло суб'єктів (ч. 2 ст. 150).

По-четверте, слід розширити перелік видів тих юридичних актів, необхідною умовою правості яких є їх відповідність не тільки закону, а й основоположним правам людини. Скажімо, ч. 1 ст. 60 пропонується сформулювати таким чином: «*Жоден не зобов'язаний виконувати явно злочинні юридичні акти*».

По-п'яте, вважаємо вкрай необхідним «відверто» включити до Конституції положення про принцип законності, яке у нинішньому конституційному тексті взагалі відсутнє. Адже, будучи однією з фундаментальних засад державно-юридичного регулювання суспільних відносин, цей принцип — у разі його неухильної реалізації — становить одну з найефективніших гарантій прав і свобод. Скажімо, ч. 2 ст. 8 Основного Закону видається підставним сформулювати так: «Конституція України, яка втілює основоположні права, свободи й обов'язки людини, має найвищу юридичну силу і є основою конституційної законності. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй». Терміно-поняття «законність» пропонується вжити й у ст. 19 та у ч. 3 ст. 61 Конституції України.

Нарешті, по-шосте, з огляду на спрямованість та обсяг наведених рекомендацій розглядуваного напряму вартує розширити й саму назву розділу II Конституції України таким чином: «*Основоположні права, свободи й обов'язки людини і громадянина та їх гарантії*».

Сподіваюсь, що обговорення і, можливо, тією чи іншою мірою врахування викладених вище пропозицій членами відповідних комісій Конституційної Асамблеї сприятиме підвищенню рівня захищеності в Україні прав і свобод людини та громадянина.

Рабинович П. Права человека и гражданина: возможности усовершенствования конституционных гарантий

В статье рассматриваются основные направления усовершенствования конституционных средств обеспечения в Украине основополагающих прав человека и прав гражданина. Изложены конкретные предложения по оптимизации ряда тех статей Конституции Украины, которые закрепляют и гарантируют права, свободы и обязанности человека и гражданина.

Ключевые слова: основоположные права человека, конституционные права гражданина, гарантии прав человека и гражданина, конституционные обязанности граждан.

Rabinovych P. Human and Citizen Rights: the Possibilities of Adjusting Constitutional Guarantees

The article investigates the main directions of adjusting the constitutional means of guaranteeing the fundamental rights of a human and citizen. Certain suggestions for optimizing several articles of the constitution are figured out which establish and guarantee the rights, freedoms and obligations of a human and citizen.

Keywords: fundamental human rights, constitutional rights of a citizen, guarantees of human and citizen rights, constitutional obligations of a citizen.